

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340

Кучук А. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ України, м. Дніпро, Україна

«ПРАВОВА СИСТЕМА» І «LEGAL SYSTEM» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Статтю присвячено дослідженню співвідношення явищ, що позначаються термінами «правова система» (на пострадянському просторі) і «legal system» (в межах західної правової культури). Акцентовано увагу на неправильності висновку щодо зв'язку виникнення терміна «правова система» з іменем французького правознавця Рене Давида. Зроблено висновок, що зарубіжні правники переважно уникають використання слова «legal system», а використовуючи, фактично ототожнюють явище, що ним позначається, з іншим – позначуване терміном «право». Європейська фахова правнича література не використовує терміни «Legal System» і «System of Law» як відповідники понять «правова система» і «система права».

Ключові слова: право, правова система, система права, системність, радянська юриспруденція.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються у світі, стали атрактором становлення і розвитку юридичної компаративістики. Сучасний стан розвитку системи права в Україні є додатковим фактором активізації порівняльно-правових досліджень. За таких умов важливого значення набуває питання розуміння самої системи права, з'ясування стану дослідженості цього правового явища тощо. Адже, лише знаючи предмет, можна визначати сумісність різних концепцій інших систем з правовою реальністю, в яку його ім-

плементують, що є особливо важливим для України, зважаючи на інтенсивне реформування державних інститутів та подальше проведення правової реформи.

Визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі. У межах вітчизняної юридичної науки, продовжуючи традиції радянської юриспруденції, використовуються абсолютно різні за сутністю такі терміни, як: «право», «правова система», «система права», «система законодавства». При цьому наводяться праці зарубіжних учених з відповідними назвами, однак, такі назви не завжди перекладені адекватно, що призводить до помилкових висновків. Тому існує нагальна потреба з'ясувати зміст явищ, що позначаються наведеними термінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, публікацій, в яких висвітлюється вказане питання, не так і багато. При цьому, зазвичай, воно розкривається у межах монографій, навчальних посібників, присвячених правовій системі (правовим системам), з використанням зарубіжних праць, перекладених переважно російською мовою. Зауважимо, що досить ґрунтовно питання правових сімей дослідили: Бернхем В., Давід Р., Карбоньє Ж., Леже Р, Марченко М., Романов О., Саїдов А., Тихомиров О., Тихомиров Ю., Цвайгерт К. та ін.

Формулювання мети статті. Метою цієї роботи є з'ясування співвідношення поняття «правова система», що використовується у вітчизняній юридичній науці, з поняттям «legal system», що застосується в європейській правничій науці.

Виклад основних обґрунтованих результатів дослідження. Вітчизняна юридична наука оперує поняттям «правова система». Слід зазначити, що поняття «правова система» ввійшло в науковий обіг у другій половині ХХ ст., хоча особливої актуальності в межах радянської юридичної науки отримало в останні 20 років існування СРСР.

Це поняття, як вважається, охоплює сукупність усіх державно-правових явищ і процесів, насамперед правових звичаїв, традицій, юрисдикційних органів, сформованих особливостей правового менталітету і правової культури. Правова система є надзвичайно складним і багатогранним явищем, а її генеза, розвиток та функціонування обумовлені історичними, географічними

ми, економічними та релігійними факторами. При цьому значна увага зосереджується на типології правових систем.

Проблеми генези і функціонування правової системи були також предметом дослідження таких вітчизняних правників, як: Журавський В., Зайчук О., Козюбра М., Копиленко О., Крупчан А., Луць Л., Мироненко О., Онищенко Н., Рабінович П., Ситар І., Тихомиров О., Цветков В., Цвік М., Чорнобай О., Шемшученко Ю. та ін.

Загалом питання правової системи є доволі висвітленим вітчизняною юридичною наукою. Значний внесок у його розроблення зробила Оніщенко Н. М. Вказаним науковцем «на основі аналізу різних наукових підходів зарубіжних та вітчизняних дослідників виокремлено два основні напрями дослідження правових систем: системний, який вивчає сукупності взаємозв'язків та взаємодій всередині правової системи, розглядає правову систему як форму організації, що здатна адаптуватися до соціальних змін, забезпечити пошук оптимальних політико-правових рішень; ціннісно-нормативний, який на відміну від першого виходить з урахування культурно-історичного, духовного змісту правової системи, яка ґрунтується на ідеалах свободи, рівності, справедливості» [1, с. 4].

Луць Л. А. «сформульовано поняття типу правової системи як сукупності найбільш суттєвих юридичних ознак, притаманних групі правових систем, що знаходяться у межах певного простору та часу; виокремлено основні типологічні ознаки, які є методологічною основою типологізації сучасних правових систем світу та виявлення нового типу – міждержавної правової системи», а також «сформульовано поняття міждержавної правової системи як цілісної структурно впорядкованої за допомогою міжнародно-правових норм та інших правових засобів стійкої взаємодії суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи загалом та регіональних систем зокрема» [2, с. 12–13].

Важливим в аспекті нашого дослідження є положення колективної праці «Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток», в якій автори акцентують увагу на тому, що

«ми підійшли до такого етапу, коли можна аналізувати наявні факти вітчизняного правового життя з дещо інших, ніж раніше, позицій: не з формально юридичних, соціологічних, психологічних, а через призму національно-історичної, культурно-типологічної природи вітчизняного правового світу на користь пізнання конкретної цілісності і системності» [3, с. 7].

На думку зарубіжного науковця Тихомирова Ю., саме потреба дослідження права як цілісного явища була фактором появи терміна «правова система»: «Ще однією гранню в розумінні права є спроба поглибити уявлення про нього як єдине ціле за допомогою поняття "правова система"» [4, с. 24].

Не заперечуючи значення терміна «правова система» для подолання юридичного догматизму, відходу від нормативізму, Тіунова Л. Б. пов'язує виникнення цього поняття передусім з інтеграцією юридичного знання, стверджуючи, що правова система як поняття «виникло у теорії права в результаті інтеграції знання, тобто не аналізу єдиного сформованого явища, а синтезу різнопланових і різнохарактерних явищ, які під час взаємодії забезпечують певний загальносоціальний ефект, єдину мету (правове регулювання суспільних відносин) і тому розглядаються наукою як системне ціле» [5, с. 26].

Не зовсім чітко визначає поняття «правова система» Саїдов А. Х. (при цьому акцентуючи увагу на необхідності існування хоча б відносної єдності у поглядах на зміст цього поняття): «Категорія "правова система" вживається в юридичній науці в кількох значеннях. Звернемось до самого вузького поняття правової системи, коли під нею розуміють право певної держави і термінологічно вона позначається як "національна правова система"» [6, с. 117].

Одразу слід наголосити, що пов'язувати поняття «правові системи» з іменем Рене Давида не зовсім правильно. Його праця мовою оригіналу називається «*Les grands systemes de droit contemporains*» (зазначимо, що подібну назву має і праця Раймона Леже «*Les grands systemes de droit contemporains: une approche comparative*»). На теренах колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) вона відома як «Великі правові системи сучасності» (праця Раймона Леже також вітчизня-

ною наукою перекладається як «Великі правові системи сучасності: порівняльно-правовий підхід»), хоча перекладається з французької як «Великі системи сучасного права» (праця Леже Р. – «Великі системи сучасного права: порівняльний аспект»). Відмінність, на перший погляд, здавалася б невелика, але наголосимо: не правова система, а *система права*.

Саме через такий переклад, як указує Нерсисянц В., значна кількість науковців почали інтерпретувати «систему права» і «правову систему» як різні за змістом поняття, розглядаючи їх як відповідно частину і ціле. Під «правовою системою» почали розуміти сукупність усіх правових явищ, у тому числі систему права. Окремі науковці почали говорити про «правову систему в широкому розумінні» (тобто у значенні «правової сім'ї»), яка об'єднує кілька «правових систем у вузькому розумінні» (тобто у значенні окремого національного права) [7, с. 449–450]. З наведеними словами правника важко не погодитись. До того ж, на нашу думку, як вказує аналіз розвитку цього напрямку радянської юриспруденції, це можна пояснити тим, що більш за все при перекладі «systemes de droit» як «систем права» виникла б неузгодженість із наявним у СРСР розумінні системи права як сукупності норм права, інститутів права і галузей права. Перекладаючи працю Бернхема В. «Introduction to the Law and Legal System of the United States», вказують на «Вступ до права і правової системи Сполучених Штатів», однак правильно перекладати як «Вступ до законодавчої та судової системи» (на крайній випадок – як «Вступ до законодавства та судової системи»). Наголосимо, *судової системи*, а не правової. Відтак, ні Бернхем В., ні Давид Р. не досліджували ніяких «правових систем». Ні про яку «правову систему» мова не йде у працях американського і французького дослідників. У правових культурах, які вони висвітлюють, відсутній цей юридичний термін.

Водночас слід зауважити, що термін «Legal System» використовував англійський правник Дж. Рац, назвавши власне монографічне дослідження «The Concept of a Legal System», що було опубліковане в 1970 р. Назву цієї праці можна перекласти як «Концепція правової системи» (точніше, так її і перекладали в СРСР і перекладають на пострадянському просторі). Якщо саме

так перекладати, то тоді необхідно зазначити, що у праці висвітлено «правову систему Остіна» (розділ 1), «теорію правової системи Кельзена» (розділ 5). Водночас європейська фахова правнича література не використовує терміни «Legal System» і «System of Law» як відповідники понять «правова система» і «система права». Натомість усталеним є термін «Legal System», однак у значенні права, системи права. Так, у праці «The Concept of a Legal System» Рац Дж. описує систему права як сукупність законів, які є нормами і законів, які не є нормами; розглядає її як систему норм. Вступ до вчення про системну природу права охоплює такі центральні проблеми аналітичної теорії, як: «що є критеріями для існування системи права?», «які закони формують цю систему?» і «чи існує структура, спільна для всіх систем права?» «Ми розмежовуємо існуючі системи права і ті, які або припинили своє існування (наприклад, римська система права), або ніколи взагалі не існували (наприклад, Платон пропонував право для ідеальної держави). Більше того, ми говоримо, що французька система права існує у Франції, але не існує в Бельгії або, що в Палестині сьогодення система права кардинально відрізняється від системи права, яка існувала 30 років тому. Однею з цілей теорії систем права є встановлення критеріїв для визначення істинності чи помилковості таких тверджень; їх ми назвемо «критерії існування» системи права» [8, с. 9].

«Рац Дж. стверджує, що «питаннями існування, ідентичності та структури значною мірою нехтували філософи права через одну серйозну помилку. Кельзен був першим, хто наполягав на неможливості пізнати природу права, якщо ми обмежимо свою увагу лише окремою нормою. Рац Дж. іде навіть далі і стверджує, що теорія системи права є передумовою будь-якого компетентного визначення права» – вказує Фітджеральд П. в анотації до праці «The Concept of a Legal System» [9, с. 2–25].

Не можна не акцентувати увагу і на тому, що у разі використання терміна «правова система» зарубіжні дослідники переважно мають на увазі право (ототожнюють право і правову систему), зокрема, це властиво таким правникам, як Ауманн Ф., Уотсон А., Хурст Дж. та ін. Фактично на це вказує і вітчизняний науковець Луць Л. А.: «У міжнародно-правовій літературі розповсюдженими

є два підходи до розуміння міжнародної правової системи: 1) її ототожнення з міжнародним правом, системою права, системою джерел міжнародного права; 2) її визначення як сукупності певних міжнародно-правових явищ. Це значною мірою пов'язано з тим, що аналіз міжнародно-правових явищ здійснюється не з позицій теорії міжнародного права, а з позицій теорії міжнародних відносин, а також з неузгодженістю поняттєвого апарату теорії міжнародного права та загальної теорії права» [2, с. 7].

У дорадянські часи російські правники не використовували термін «правова система». Поняття «система права» також не набуло широкого вжитку, хоча розглядалися об'єктивне і природне право (Коркунов М. М.), об'єктивне і суб'єктивне право (Трубецкой Е. Н., Магазинер Я. М.), чисте і умовне право (Куніцин О.), публічне і цивільне (Муромцев С.), приватне і публічне (Трубецкой Е. Н.). Німецький юрист Пухта Г. Ф. розглядав право через систему прав і обов'язків, а французький – Дюгі Л. розрізняв публічне і приватне право.

До кінця 30-х – початку 40-х років ХХ ст. система права не стала предметом радянської юридичної науки. Більше того, заперечувався поділ права на приватне і публічне (хоча це і не дивно, зважаючи на те, що у 1922 р. у записці Курському Ленін писав: «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас все у сфері господарювання є публічно-правовим, а не приватним. Тому необхідно розширювати застосування державного втручання у «приватно-правові» договори, застосовувати не *corpus juris romani* до «цивільних правовідносин», а нашу революційну правосвідомість» [10, с. 42].

Зауважимо, як указує Лівшиць Р. З., в юридичній літературі структура права тривалий час розглядалася лише через нормативістське праворозуміння: оскільки право визначалося як система норм, то його структура розглядалася як структура законодавства – поділ права на галузі, інститути, норми. На думку цього правника, право слід розглядати не тільки і не стільки як систему норм, а як систему ідей, норм і реальних відносин, які відповідають принципам справедливості, рівності, свободи, відповідно структура права включає три елементи: ідеї, норми, суспільні відносини. Ця структура ґрунтується на трьох об'єктивних видах

правової матерії, вона їх охоплює. Серед цих трьох елементів немає основних і неосновних, першорядних і другорядних. Кожен елемент необхідний: за відсутності хоча б одного з них явище є не правом, а іншим суспільним феноменом [11, с. 113–114].

Висновки. Таким чином, аналіз джерел, предметом дослідження яких є правова система і *legal system*, дозволяє зробити висновок про те, що для юридичної науки загальновідомим є факт іманентності різним державам регулятивних особливостей забезпечення порядку у суспільстві. Подібність регулювання суспільних відносин дозволяє типологізувати національні системи права. Зарубіжні правники переважно уникають використання слова «правова система», а використовуючи, фактично отожднюють явище, що ним позначається, з іншим – позначуване терміном «право».

Список використаних джерел

1. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2002. 41 с.
2. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загально-теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2005. 32 с.
3. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / Журавський В. С. [та ін.]; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.
4. Тихомиров Ю. А. Закон и формирование гражданского общества. *Советское государство и право*. 1991. № 8. С. 24–32.
5. Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы. *Правоведение*. 1985. № 1. С. 23–30.
6. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности / под ред. Туманова В. А. Москва: Юристъ, 2003. 448 с.
7. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Москва: ИНФРА•М, 1999. 542 с.
8. Raz. J. The Concept of a Legal System. Oxford: the Clarendon Press. 1970. 208 p.
9. Fitzoerald P. J. The The Concept of a Legal System. By J. Raz. Oxford: the Clarendon Press. 1970. 208 and (bibliography and index) 4 pp.

10. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права. Изд. 2. Москва: Государственное изд-во юрид. лит., 1949. 18 с.

11. Лившиц Р. З. Теория права. Москва: Издательство БЕК, 1994. 224 с.

Кучук А. М.

«ПРАВОВАЯ СИСТЕМА» И «LEGAL SYSTEM» В ИССЛЕДОВАНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

Статью посвящено исследованию соотношения явлений, обозначаемых терминами «правовая система» (на постсоветском пространстве) и «legal system» (в пределах западной правовой культуры). Акцентировано внимание на неправильности заключения о связанности возникновения термина «правовая система» с именем французского правоведа Давида Р. Сделано вывод, что зарубежные юристы преимущественно избегают употребления слова «legal system», а используя, фактически отождествляют явление, которое им обозначается, с другим – обозначаемое термином «право». Европейская профессиональная юридическая литература не использует термины «Legal System» и «System of Law» как соответствия понятий «правовая система» и «система права».

Ключевые слова: право, правовая система, система права, системность, советская юриспруденция.

Kuchuk A. M.

«LAW SYSTEM» AND «LEGAL SYSTEM» IN THE STUDIES OF DOMESTIC AND FOREIGN SCIENTISTS

The article is devoted to the study of correlation of the phenomena denoted with the terms “law system” (within the post soviet space) and “legal system” (within the boundaries of the western legal culture). Attention is paid to incorrectness of the conclusion as to agreement of the rise of the term “law system” with the name of the French lawyer Rene David. It is concluded that foreign lawyers mostly avoid the use of the term “legal system”, and using it, in fact, identify the phenomenon, marked with this term, with another phenomenon – marked with the term “law”. The European professional literature does not use terms “legal system” and “system of law” as the equivalent of the notions “law system” and “system of law”.

The analysis of sources, the subject of study of which is law system and the legal system, allows us to conclude that for legal science, the fact that various states have the regulatory features of ensuring order in society is well-known. The similarity of regulation of social relations allows us to typologize national systems of Law. Foreign lawyers mostly avoid using the word "legal system", but using them, actually identify the phenomenon that affects them, with the other - denoted by the term "right".

Key words: law, legal system, system of law, systemacy, soviet jurisprudence.